

**ENGELLİLERİN
KÜLTÜREL YAŞAM
VE SANATA
KATILIM HAKKI
SAHA
ARAŞTIRMASI**

ZİÇEV
ZİHİNSEL YETERSİZ ÇOCUKLARI
YETİŞTİRME VE KORUMA VAKFI

KÜNYE

Engellilerin Kültürel Yaşam ve Sanata Katılım Hakkı Saha Araştırması

Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı
Mersin Şubesi

Raporu Hazırlayan: Nejat TAŞTAN
Basım Yeri ve Tarihi: Ankara-2021
Adres: İhsaniye Mah. 4928 Sok. No-4/A Gazi Lisesi Yanı Eski Milli Eğt.Dispanseri/Mersin
Telefon: 0324-337-01-49
Fax: 0324-337-01-49
Web Adresi: <https://www.zicev.org.tr/mersin-subemiz-sanat-terapi-egitim-merkezimiz>
E-posta: mersin@zicev.org.tr

Bu rapor, ETKİNİZ AB Programı kapsamında Avrupa Birliği finansal desteği ile üretilmiştir. Bu yayının içeriğinden Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı Mersin Şubesi sorumludur ve hiçbir şekilde Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmamaktadır.”

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	1
1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	2
2. KÜLTÜREL YAŞAMA KATILIM HAKKI	3
GİRİŞ	3
ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMELERİ'NDE KÜLTÜREL YAŞAMA KATILIM HAKKI	3
İÇ HUKUKTA KÜLTÜREL YAŞAMA KATILIM HAKKI	7
3. ARAŞTIRMA BULGULARI	8
ARAŞTIRMA EVRENİNE İLİŞKİN VERİLER	8
EĞİTİME DEVAM VE OKULDA KÜLTÜREL AKTİVİTELER	12
ENGELLİ KİŞİLERİN KAPASİTELERİNİN GELİŞTİRİLMESİ-DESTEKLENMESİ	16
GENEL NÜFUSU HEDEFLEYEN KÜLTÜREL ETKİNLİKLERE KATILIM	17
ENGELLİLERİN KÜLTÜREL YAŞAMA KATILIM HAKKINA İLİŞKİN FARKINDALIK	19
4. SONUÇ VE ÖNERİLER	20
ÖNERİLERİMİZ	21

KISALTMALAR

BM	Birleşmiş Milletler
BMEHK	Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Komitesi
EHS	Engelli Hakları Sözleşmesi
ESKHS	Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi
ESKHK	Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Komitesi
EHK	Engelliler Hakkında Kanun'un
STÖ	Sivil Toplum Örgütü
ZİÇEV	Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Kültürel yaşama katılım hakkı bütün insanlar bakımından İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 27. maddesi ve Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin (ESKHS) 15. Maddesinde garanti altına alınmıştır.

İnsan haklarına erişimde "dezavantajlı" gruplar bakımından ise; Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW), Her Türlü İrk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşmesi, Çocuk hakları Sözleşmesi (ÇHS) ve Engelli Hakları Sözleşmesi'nde (EHS) kadınlar, azınlıklar, çocuklar ve engelliler bakımından düzenlemeler yer almaktadır.

İç hukukta Anayasa'nın 27. maddesi herkesin bilim sanatı serbestçe öğrenme, öğretme ve yayma hakkını düzenler. Anayasa'nın 10. Maddesindeki düzenleme engellilere yönelik olumlu eylemleri ayrımcılık yasağı kapsamında çıkarır. Uluslararası sözleşmeler ve ulusal mevzuat araştırmanın çerçevesi, izleme göstergeleri ve analizler için referans olarak kullanılmıştır.

Araştırma, Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı (ZİÇEV) Mersin Şubesi tarafından ETKİNİZ AB Programı'nın desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma ZİÇEV'in Adana, Ankara, Antalya, Bolu, Elazığ, İstanbul, İzmir, Kayseri, Manisa, Mersin, Nıksar, Samsun, Tarsus ve Tekirdağ şubelerinde destek hizmeti alan farklı yaş ve engel grubuna kişiler üzerinden yürütülmüştür.

Çalışmada veri toplama aracı olarak aileler ile yüz yüze anket uygulanmış ve engelli kişilerle odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Araştırma kapsamında yukarıdaki illerde toplam III anket yapılmıştır. Her şubede yapılacak anket sayıları ilgili şubelerde destek hizmeti alan engelli kişi sayılarına oranlanarak belirlenmiştir. Odak grup görüşmeleri ise Adana, Elazığ, İstanbul, İzmir, Manisa, Mersin, Nıksar, Samsun ve Tekirdağ şubelerinde destek hizmeti alan engelli kişilerle dörder kişilik gruplarla yapılmıştır.

Anket yapılacak görüşmeciler ile odak gruplara katılacak kişilerin belirlenmesinde cinsiyet, engel gruplarına dağılım ve halen eğitim hayatına devam eden/etmeyen dengesine uygunluk sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak genel evrenin ZİÇEV'den hizmet alanlarla sınırlı olması nedeniyle her üç kriterin yerine getirilmesinde mümkün olan en iyi bileşim sağlanmaya çalışılmıştır.

Verilerin analizinde engelli kadın ve kız çocuklarına ilişkin sonuçların açıklıkla ortaya konmasına yönelik karşılaştırmalı analizler yapılmıştır.

Araştırmada toplumsal cinsiyet ve farklı engellilik gruplarına ilişkin göstergeler yanında çoklu ayrımcılık, engelli haklarına ilişkin farkındalık ile kültürel ve sanatsal aktivitelerin planlanmasına engelli kişilerin ve ailelerinin katılımına ilişkin veriler toplanmıştır. Anketler için görüşmecilerin açık onayı alınmış, kişisel verilerin korunması ve mahremiyet ilkesine riayet edilmiştir. Araştırma verileri SPSS programında analiz edilmiş ve raporlanmıştır.

Raporda, engelliler kavramı, araştırma grubunda yer alan Otizm, Down Sendromu, Zihinsel Engel, Hiperaktivite/Dikkat Eksikliği ve Öğrenme Güçlüğü tanıları için ortak kavram kullanılmıştır, diğer engel türlerini kapsamamaktadır.

¹ ZİÇEV Mersin Şubesi zihinsel engelli bireylere Hayat Boyu Öğrenme Programı kapsamında sanatın çeşitli dallarında eğitim veren Ankara merkezli bir vakıftır. ZİÇEV MERSİN çalışmalarında kültürel ve sanatsal aktiviteler ile terapi yöntemini kullanmaktadır. ZİÇEV'den hizmet alan bireyler için yaş bakımından bir sınırlama yoktur. Vakıfta, halen farklı eğitim kuruluşlarında eğitim alan kişiler yanında okul çağını geçmiş kişilere de hizmet verilmektedir. Vakfın 12'si il ve 2'si ilçe olmak üzere 14 şubesi bulunmaktadır.

2. KÜLTÜREL YAŞAMA KATILIM HAKKI

GİRİŞ

Kültürün farklı disiplinler tarafından yapılmış çok çeşitli tanımları bulunmaktadır. İnsan hakları belgelerinde kültüre ilişkin kapsamlı bir tanımlama Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi giriş bölümünde yer alır. Bildirge, Kültürü “toplum veya bir sosyal gruba özgü manevi, maddi, entelektüel ve duygusal özelliklerin tümü olarak kabul edilmesi gerektiğini; sanat ve edebiyatın yanı sıra yaşam biçimi ve değerler sistemi, gelenekler ve inançları” içerdiğini belirten bir tanımlama yapar.

Bu araştırmanın kapsamı engellilerin kültüre ilişkin tüm süreçlere katılımına ilişkindir. Bu bakımdan kültürel yaşama katılım hakkı; engellilerin toplumsal hayata tam katılımı ve fırsat eşitliğinin sağlanmasının yani toplumla tam olarak bütünleşme haklarının gereği olarak kültürel yaşama katılımlarını ifade eder. Engellilerin kültürel yaşama tam ve eşit olarak katılabilmeleri yaratıcı, sanatsal ve entelektüel kapasitelerini sergileyebilecekleri koşulların varlığı anlamına gelir. Engellilerin kültürel yaşama eşit katılımı; her düzeyde katılımı teşvik etmek, kültürel faaliyetlerinin çeşitliliği ve değeri konusunda toplumsal farkındalığı artırmak, sanatsal ve yaratıcı ifadede tam bağımsızlığı teşvik etmek ve aynı zamanda engelliler tarafından üretilen her tür kültürel faaliyete destek sağlanmasını gerektirir.

Ancak günümüz dünyasında engelliler “herkes” için tanınan haklara fiziksel eleme, ayrıştırma/ayrımcılık, çeşitli sosyal dışlanma biçimleri nedeniyle erişememektedir. Haklara erişime ilişkin sonuçlar üzerinden yapılan analizler genellikle bazı grupların zaman zaman yeterince temsil edilmediğini belirtmekle sınırlı kalmaktadır. Engellilerin insan haklarına eşit erişiminin sağlanması; dışlanma yaratan tüm süreçler ile yoksunluk durumunu besleyen değerler sistemi ve sosyal normlara ilişkin derinlemesine analizler yapılmasına ve bu sonuçlara yol açan nedenlerin ortadan kaldırılmasına bağlıdır.

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMELERİ’NDE KÜLTÜREL YAŞAMA KATILIM HAKKI

Kültürel yaşama katılım temel bir insan hakkı olarak İnsan hakları Evrensel Bildirge’sinde (İHEB) yer alır. “Herkes, topluluğun kültürel yaşamına özgürce katılma, sanattan yararlanma ve bilimsel gelişmeye katılarak onun yararlarını paylaşma hakkına sahiptir.” İHEB’nin 27. maddesinde bu düzenleme ile kültürel yaşama katılım herkes (ayırmsız her insan) için bir hak olarak tanınmıştır.

Kültürel yaşama katılım hakkı Ekonomik, Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKHS) bu günkü çerçevesine kavuşur. Sözleşmenin ilgili maddesi hakka ilişkin genel çerçeveyi oluşturur.

“15. Madde

Kültürel yaşama katılma hakkı

1. Bu sözleşmeye taraf devletler, herkese aşağıdaki hakları tanırlar:
  - a) Kültürel yaşama katılmak;
  - b) Bilimsel gelişmelerin nimetlerinden ve sonuçlarından yararlanmak;
  - c) Kendisinin yaratıcısı olduğu bilimsel, edebi ve sanatsal ürünlerden kaynaklanan maddi ve manevi menfaatlerin korunmasından yararlanmak.
2. Bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi için sözleşmeye taraf olan devletler tarafından alınacak önlemler, bilimin ve kültürün korunması, gelişmesi ve yayılması için gerekli tedbirleri de içerir.
3. Bu sözleşmeye taraf devletler, bilimsel araştırma ve yaratıcı faaliyetler için zorunlu olan özgürlüğe saygı göstermeyi taahhüt ederler.
4. Bu sözleşmeye taraf devletler, bilimsel ve kültürel alanlarda uluslararası ilişkilerin ve işbirliğinin teşvik edilmesinden ve geliştirilmesinden türetilen menfaatleri tanımayı kabul ederler.”

Sözleşme’de ayrıca, sözleşmenin kapsadığı haklar bakımından ayrımcılığı yasaklamıştır. İnsan hakları sözleşmelerindeki ayrımcılık yasağı hükümlerine rağmen kişisel veya ait oldukları gruplara ilişkin farklı özellikleri nedeniyle insan haklarına erişememek yaygın bir durumdur. Bu sonuç çeşitli tematik sözleşmelerin (belli grupları kapsayan) sözleşmelerin kabulüne zemin oluşturmuştur.

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (ESKHK), Kültürel Yaşama Katılım Hakkı’na ilişkin 21 nolu Genel Yorum’da hakkin unsurlarını Mevcudiyet, Erişilebilirlik, Kabul edilebilirlik, Uyarlanabilirlik ve Uygunluk olarak belirlemiştir. Komitenin bu unsurlara ilişkin belirlemeleri şöyledir.

“(a) Mevcudiyet ibaresi, kütüphane, müze, tiyatro, sinema salonu ve spor stadyumları gibi, herkesin kullanımına ve yararlanmasına açık kültür ürün ve hizmetlerinin; folklor dâhil edebiyat ve tüm sanat biçimlerinin; park, meydan, cadde ve sokak gibi, kültürel etkileşim için gereken ortak açık alanların; uluslara niteliklerini ve biyolojik çeşitliliklerini kazandıran deniz, göl, nehir, dağ, orman gibi doğal güzelliklerin ve buralardaki bitki örtüsü ve hayvan topluluğu dâhil doğal kaynakların; kimliği oluşturan ve bireylerin ve toplulukların kültürel çeşitliliklerine katkıda bulunan dil, gelenek, adet, inanç, bilgi, tarih ve değer gibi gayri maddi kültür ürünlerinin varlığını ifade etmektedir....

(b) Erişilebilirlik, bireylerin ve toplulukların kültürden tam anlamıyla yararlanmaları için, kırsal ve kentsel bölgelerde ayırım gözetmeksizin herkesin fiziksel ve mali açıdan erişebileceği etkili ve somut fırsatları kapsar....

(c) Kabul edilebilirlik, taraf Devletin kültürel haklardan yararlanılmasını sağlamak üzere kabul ettiği yasa, politika, strateji, program ve tedbirlerin ilgili bireyler ve topluluklarca kabul edilebilecek bir şekilde hazırlanmasını ve uygulanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, ilgili birey ve topluluklara danışılarak, kültürel çeşitliliği korumaya yönelik tedbirlerin bu birey ve topluluklarca kabul edilebilir olmasını sağlamak gerekir;...

(d) Uyarlanabilirlik, kültürel yaşamın herhangi bir alanında taraf Devletin kabul ettiği ve bireylerin ve toplulukların kültürel çeşitliliğine saygı göstermesi gereken strateji, politika, program ve tedbirlerin esnekliğini ve ilgililiğini ifade eder;....

(e) Uygunluk belirli bir insan hakkının belirli bir kültürel tarz ya da bağlama uygun ve bu bağlamla ilgili; yani, azınlıklar ve yerli halklar dâhil, bireylerin ve toplulukların kültürüne ve kültürel haklarına saygılı olacak şekilde gerçekleşmesini ifade eder....”

Komite aynı Genel Yorum’da kültürel yaşama katılım için şu üç ana unsuru belirlemiştir;

“15. Kültürel yaşama katılım ya da katılma hakkının, diğerlerinin yanı sıra, birbiriyle ilişkili üç ana unsuru vardır: (a) katılım, (b) erişim ve (c) kültürel yaşama katkı sağlama.”

Kültürel yaşama katılım hakkı ayrıca Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin (ÇHS) 31. maddesinde, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’nin (CEDAW) 13. maddesinde, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmesi’nin (IAOKS) 5. maddesinde çocuklar, kadınlar ve azınlıklar bakımından güvence altına alınır.

Kültürel yaşama katılım hakkı engelliler için sözleşmenin 30. maddesinde güvence altına alınmıştır. Madde engellilerin fikri mülkiyet hakları ve erişilebilirliği içermektedir.

“Kültürel yaşam, dinlenme, eğlence ve spora katılım

1. Taraf Devletler, engelli kişilerin kültürel yaşama başkaları ile eşit bir şekilde katılma hakkını kabul etmektedir ve engelli kişilerin, aşağıdakilerden yararlanmaları için gerekli bütün önlemleri alacaklardır:

(a) Kültürel malzemelerden erişilebilir biçimlerde yararlanılması;

(b) Televizyon programları, filmler, tiyatro ve öteki kültürel faaliyetlerden erişilebilir biçimlerde yararlanılması;

(c) Tiyatrolar, müzeler, sinemalar, kütüphaneler ve turizm hizmetleri gibi kültürel oyunlar veya hizmetlere yönelik yerlere giriş ve mümkün olduğu ölçüde ulusal kültürel öneme sahip anıtlar ve yerlere giriş.

2. Taraf Devletler, engelli kişilerin sadece kendi yararları için değil, aynı zamanda toplumun zenginleşmesi için kendi yaratıcı, artistik ve fikir potansiyellerinin geliştirilmesi ve kullanılması fırsatına sahip olmaları için gerekli önlemleri alacaklardır.

3. Taraf Devletler, fikri mülkiyet haklarını koruyan yasaların engelli kişilerin kültürel malzemelerden yararlanmalarına yönelik makul olmayan veya ayrımcılığa dayalı bir engel oluşturmamasını sağlamak için uluslararası hukuka uygun olarak bütün gerekli adımları atacaklardır.”

BM Engelli Hakları Komitesi (BMEHK) henüz sözleşmenin 30. Maddesi ile ilgili genel yorum yayınlamamıştır. Ancak kültürel yaşama katılım hakkına, erişilebilirlik açısından 2 nolu Genel Yorum’da ve topluma tam katılımın bir unsuru Bağımsız Yaşama ve Topluma Dahil olma ilgili genel yorumlarda değerlendirmiştir. Komitenin değerlendirmeleri şöyledir;

“Genel yorum No. 2 (2014) 9. Madde: Erişilebilirlik

44. Herkesin sanat ve spor etkinliklerine katılma ve otel, restoran ve barlara gitme hakkı vardır. Ancak tekerlekli sandalye kullananlar konser salonunda sadece merdiven varsa konsere gidemez. Körler, galerideki bir resme dair işitsel bir anlatım yoksa o resmi takdir edemez. İşitme engeli bulunan kişiler altyazı yoksa bir filmi izleyemez. Sağırılar işaret dili çeviri yoksa bir tiyatro oyununu anlayamaz. Zihinsel engelleri olanlar, okuması kolay ya da yükseltici ve alternatif versiyonları yoksa bir kitabı okuyamaz. Sözleşmenin 30. maddesi Taraf Devletlerin engelli bireylerin kültürel yaşama diğerleri ile eşit olarak katılma hakkını tanımalarını gerektirmektedir:

(a) Kültürel malzemelerden erişilebilir biçimlerde yararlanılması;

(b) Televizyon programları, filmler, tiyatro ve öteki kültürel faaliyetlerden erişilebilir biçimlerde yararlanılması;

(c) Tiyatrolar, müzeler, sinemalar, kütüphaneler ve turizm hizmetleri gibi kültürel gösteri veya hizmetlere yönelik yerlere giriş ve mümkün olduğu ölçüde ulusal kültürel öneme sahip anıtlar ve yerlere giriş sağlanması.

Ulusal mirasın bir parçası olan kültürel ve tarihsel anıtlara erişimin sağlanması bazı koşullarda zor olabilir. Ancak, Taraf Devletlerin bu yerlere erişimin sağlanması için çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Ulusal ölçekte kültürel önem taşıyan çoğu anıt ve yer kültürel ve tarihsel kimlik ve benzersizliklerini koruyacak biçimde erişilebilir hale getirilmiştir.

45. “Taraf Devletler, engelli kişilerin ... kendi yaratıcı, artistik ve fikir potansiyellerinin geliştirilmesi ve kullanılması fırsatına sahip olmaları için gerekli önlemleri alacaklardır.” (Mad. 30, para. 2). “3. Taraf Devletler, fikri mülkiyet haklarını koruyan yasaların engelli kişilerin kültürel malzemelerden yararlanmalarına yönelik makul olmayan veya ayrımcılığa dayalı bir engel oluşturmamasını sağlamak için uluslararası hukuka uygun olarak bütün gerekli adımları atacaklardır.” (Mad. 30, para. 3). Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü’nün Haziran 2013’te kabul edilen Kör, Görme Özürlü veya Diğer Matbuat Engellilerin Yayımlanmış Eserlere Erişiminin Kolaylaştırılmasına Dair Marakeş Anlaşması, başta klasik matbuat malzemelerine erişim güçlüğü çekenler olmak üzere, yurtdışında yaşayan ya da başka bir ülkede azınlık olarak bulunan ve aynı dili konuşan ya da iletişim biçimini kullanan engelli bireyler dahil, tüm engelli bireyler için makul olmayan ya da ayrımcı engeller olmaksızın kültürel malzemelere erişimi kapsamaktadır. Engelli Kişilerin Haklarına Dair Sözleşme, engelli bireylerin diğerleri ile eşit olarak kendi kültürel ve dilsel kimliklerinin tanınması ve desteklenmesi hakkında sahip olduğunu belirtmektedir. 30. Maddenin 4. paragrafı ise işaret dili ve sağır kültürünün tanınmasını ve bunların desteklenmesini vurgulamaktadır

46. Sözleşmenin 30. maddesinin 5. paragrafına göre Taraf Devletler, engelli kişilerin dinlenme, eğlence ve spor faaliyetlerine başkaları ile eşit bir şekilde katılabilmeleri için aşağıdaki amaçla gerekli önlemleri alacaklardır:

(a) Engelli kişilerin her düzeyde yaygın spor faaliyetlerine mümkün olan azami ölçüde katılımlarının cesaretlendirilmesi ve teşvik edilmesi;

- (b) Engelli kişilerin engelli olma durumu ile ilgili spor ve dinlenme faaliyetlerini düzenleme, geliştirme ve katılma fırsatına sahip olmalarının sağlanması ve bu amaçla uygun talimat, eğitim ve kaynakların başkaları ile eşit bir şekilde temin edilmesinin sağlanması;
- (c) Engelli kişilerin spor, dinlenme ve turistik tesislere girişlerinin sağlanması;
- (d) Engelli çocukların, okul sistemindeki bu tür faaliyetler dahil olmak üzere oyun, dinlenme, eğlence ve spor faaliyetlerine başka çocuklarla eşit bir şekilde katılımlarının sağlanması;
- (e) Engelli kişilerin, dinlenme, turizm, eğlence ve spor faaliyetlerinin düzenlenmesinde görev alan kişilerin hizmetlerinden yararlanmalarının sağlanması.”

Komite sözleşmenin 19. maddesi ile ilgili genel yorumunda ise kültürel yaşama katılımı bağımsız yaşama ve topluma dahil olma açısından değerlendirir.

“Bağımsız Yaşama ve Topluma Dâhil Olma Hakkında Genel Yorum No. 5 (20

(b) Topluma dâhil olma. Topluma dâhil olma hakkı, Sözleşme Madde 3 (c)’de yer alan tam ve etkili içerilme ve topluma katılma prensibi ile ilişkilidir. Sosyal yaşama ve halka sunulan hizmetlerin tümüne erişimi, engellilerin tam olarak dâhil edilmesini ve sosyal hayatın her alanına katılmalarını sağlamak için sunulan hizmetleri desteklemeyi içerir. Bu hizmetler, diğerlerinin yanı sıra konut, ulaşım, alışveriş, eğitim, istihdam, dinlenme aktiviteleri ve sosyal medya da dâhil olmak üzere halka sunulan diğer tüm imkân ve hizmetlerle ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda bu hak, toplumdaki siyasi ve kültürel yaşama, halka açık toplantılar, spor karşılaşmaları, kültürel ve dini bayramlar ve engelli kişinin katılmak istediği diğer etkinliklerle ilgili tüm hizmet ve organizasyonlara erişim hakkını içermektedir;

29. Alt paragraf (b), destek hizmetleri kategorisine giren çeşitli kişiselleştirilmiş hizmetleri belirler. Bunlar, ev içindeki hizmetlerle sınırlı değildir; aynı zamanda istihdam, eğitim, siyasi ve kültürel katılım; ebeveynliği destekleme ve akrabalara/diğer kişilere ulaşma imkanı; siyasi ve kültürel yaşama katılım; ilgi alanları ve etkinlikler; dinlenme ve seyahat alanlarını da kapsamaktadır.

94. Toplumsal yaşamın önemli boyutlarından olan kültürel yaşam, rekreasyon, eğlence ve sporda (mad. 30) dahiliyet; örneğin, gösteri, etkinlik ve tesislerin engelli kişilerce erişilebilir ve kapsayıcı olması sağlanarak, hedeflenip başarılabilir. Diğerlerinin yanı sıra kişisel yardımcıları, rehberler, okuyucular, profesyonel işaret dili ve dokunsal iletişim çevirmenleri, engelli kişilerin kendi irade ve tercihleri doğrultusunda kapsayıcı bir toplumsal yaşama katkıda bulunur. Destek hizmetleri topluma dahiliyet ve bağımsız yaşamaya katkıda bulunduğundan herhangi bir destek hizmetinin kullanımının engellilikle ilgili gider olarak görülmesi önemlidir. Kültürel ve eğlence etkinliklerine katılım için gerekli yardımcılarından giriş ücreti alınmamalıdır. Ayrıca yardımcıların nerede, ne zaman, ne tür etkinliklerde kullanılabileceğine dair ulusal ve uluslararası hiçbir kısıtlama olmamalıdır.”

Engelli Hakları Komitesi, her iki genel yorumda kültürel yaşama katılım hakkını bütünsel bir yaklaşımla değerlendirmiştir. Komite, kültürel yaşama katılım hakkının aynı zamanda topluma tam ve eşit katılım, bağımsız yaşama, kişisel gelişim, eğitim hakkı ve erişilebilirlikle ilişkisini ortaya koymaktadır.

Tüm bu sözleşmelere Türkiye taraftır ve iç hukukunu sözleşmeler uygun hale getirmek ve sözleşmeleri uygulamakla yükümlüdür. Anayasa’nın 90. maddesi ile, kanunlar ile uluslararası sözleşmelerin çelişmesi durumunda uluslararası sözleşme hükümlerinin kanunlara üstünlüğü hüküm altına alınmıştır.

³ <http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/12/ESKHKG21.pdf>

⁴ BM Engelli Hakları Komitesi Genel Yorum 2 <https://www.esithaklar.org/yayinlar/>

⁵ BM Engelli Hakları Komitesi Genel Yorum 5, <https://www.esithaklar.org/yayinlar/>

İÇ HUKUKTA KÜLTÜREL YAŞAMA KATILIM HAKKI

Kültürel haklar Anayasa'da bilim ve sanat özgürlüğü olarak 27. Maddede güvence altındadır.

"IX. Bilim ve sanat hürriyeti

Madde 27 – Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.

Yayma hakkı, Anayasanın 1 inci, 2 nci ve 3 üncü maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılamaz.

Bu madde hükmü yabancı yayınların ülkeye girmesi ve dağıtımının kanunla düzenlenmesine engel değildir."

Ayrıca Anayasa'nın 64. Maddesi ile sanatçı ve sanat faaliyetlerinin korunması ve desteklenmesi hükmüne bağlanmıştır. Bu madde engelli sanatçılar ve engelliler için erişilebilir sanat faaliyetlerin desteklenmesini gerektirir. Yine Anayasa'nın 10. Maddesi ile engelliler için yapılacak eşitlik sağlayıcı olumlu eylemler ayrımcılık yasağı kapsamında çıkarılmıştır.

Engelliler Hakkında Kanun'un destek ve bakım hizmetlerini düzenleyen 6. maddesinde; engellilerin bağımsız yaşayabilmeleri için destek ve bakım hizmetlerinin kişinin kültürel ihtiyaçları da gözetilecek kriterler arasında sayılmaktadır. Kanunun eğitim ve öğretimle 15. Maddesinde ise "Engellilerin her türlü eğitim, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kabartma yazılı, sesli, elektronik kitap; alt yazılı, işaret dili tercümesi ve sesli betimlemeli film ve benzeri materyal temin edilmesine ilişkin gerekli işlemler Milli Eğitim Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığınca yürütülür" hükmü bulunmaktadır.

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu Ek 11. Maddesi ile edebi ve bilimsel eserlerden basılı kopyası olmayanlar ticari amaçla kullanılmamak üzere engelli kişiler için çoğaltılması mümkün kılınmaktadır.

Milli Eğitim Temel Kanunu'nda yaygın eğitimin amaçları arasında engellilik vurgusuna yer verilmeden, kültürel gelişim için olanakların yaratılması 40. maddede hüküm altına alınmıştır. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilat Kanunu ve yerel yönetimler mevzuatı içinde kültürel ve sanatsal faaliyetlerin desteklenmesi ile ilgili hükümler yer almaktadır. Ancak bu hükümlerde engelli kişiler için özel bir düzenleme yer almamaktadır.

⁶ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>

⁷ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5378&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

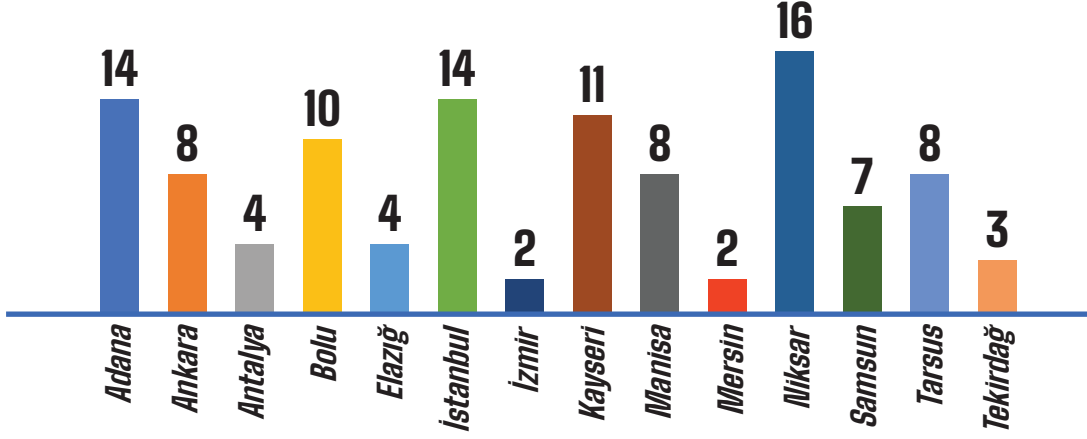
3. ARAŞTIRMA BULGULARI

ARAŞTIRMA EVRENİNE İLİŞKİN VERİLER

ZİÇEV Zihinsel engelli bireylere Hayat Boyu Öğrenme Programı kapsamında hizmet veren Ankara merkezli bir vakıftır. Vakıf çalışmalarında kültürel ve sanatsal aktiviteler ile terapi yöntemini kullanmaktadır. ZİÇEV'den hizmet alan bireyler için yaş bakımından bir sınırlama yoktur. Vakıfta, halen farklı eğitim kuruluşlarında eğitim alan kişiler yanında okul çağını geçmiş kişilere de hizmet verilmektedir. Vakfın 12'si il ve 2'si ilçe olmak üzere 14 şubesi bulunmaktadır. Araştırma ZİÇEV'den hizmet alan kişilerle gerçekleştirilmiştir. Anketler engelli kişinin ebeveynleri ile yapılmıştır, anket uygulanan 111 görüşmecinin şubelere göre dağılımı ve engelli kişiye yakınlıkları tablolarda gösterilmektedir. Odak grup görüşmeleri ise ZİÇEV personeli sosyal hizmet uzmanları tarafından engelli kişilerle yüz yüze yapılmıştır.

İL/İLÇE	SIKLIK	ORAN%
ADANA	14	12,6
ANKARA	8	7,2
ANTALYA	4	3,6
BOLU	10	9,0
ELAZIĞ	4	3,6
İSTANBUL	14	12,6
İZMİR	2	1,8
KAYSERİ	11	9,9
MANİSA	8	7,2
MERSİN	2	1,8
NİKSAR	16	14,4
SAMSUN	7	6,3
TARSUS	8	7,2
TEKİRDAĞ	3	2,7
TOPLAM	111	100,0

GÖRÜŞMECİLERİN İL/İLÇE DAĞILIMI

Ankete katılan ebeveynlerin %88,3'ü engelli kişinin annesidir. Oldukça yüksek olan bu oran aile içinde engelli kişiye ilişkin sorumluluğunun kadınlar üzerinde bırakıldığına da işaret etmektedir. Görüşmecinin cinsiyet dağılımına göre sadece 13 erkek ankete katılmıştır. Görüşmecilerin birisi koruyucu aile olduğunu beyan etmiştir.

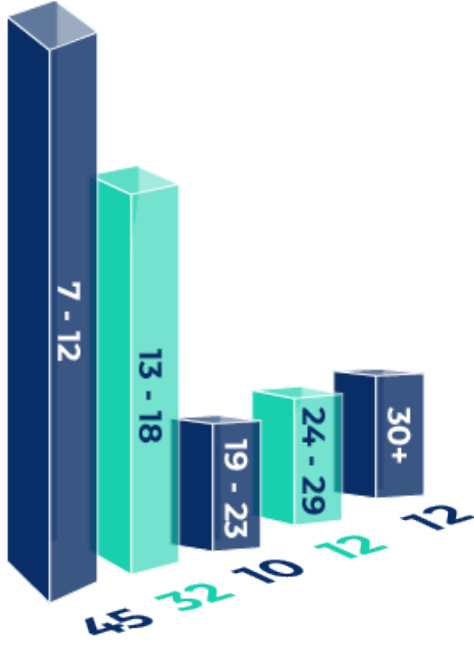
ENGELLİ KİŞİYLE YAKINLIĞINIZ	SIKLIK	ORAN %
Anne	98	88,3
Baba	11	9,9
Kardeş	1	0,9
Koruyucu Aile	1	0,9
Toplam	111	100,0

GÖRÜŞMECİNİN CİNSİYETİ	SIKLIK	ORAN %
Kadın	98	88,3
Erkek	13	11,7
Toplam	111	100,0

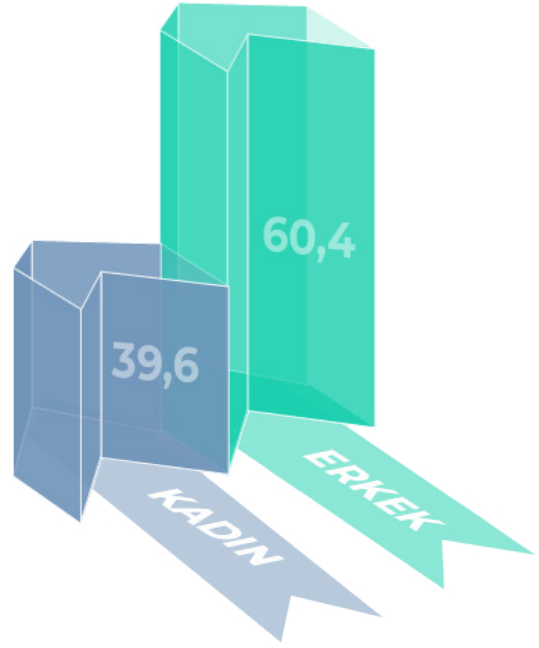
Araştırma evreninin belirlenmesinde engelli kişinin cinsiyet dağılımında genel evren içinden mümkün olan en yüksek kadın/kız çocuğunun⁸ katılımı hedeflenmiştir. Engel grupları, yaş ve eğitime devam durumu kriterlerinin gözetilmesi nedeniyle cinsiyet dağılımdan %39,6 kadın/kız çocuk oranı yakalanabilmiştir. %60,4'si erkek/erkek çocuktur.

⁸ Raporda 18 yaş altında olanlar için kız çocuk ve erkek çocuk ifadeleri kullanılmıştır.

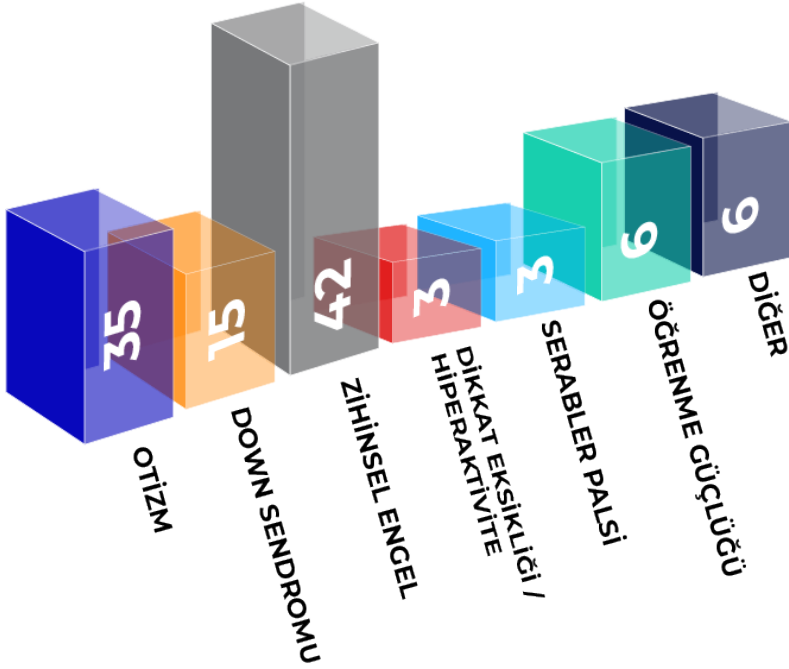
ENGELLİ KİŞİNİN YAŞI

ENGELLİ KİŞİNİN CİNSİYETİ

ENGELLİ KİŞİNİN TANISI

ENGELLİLİK DÜZEYİ	SIKLIK	ORAN %
HAFİF	42	37,8
ORTA	45	40,5
AĞIR	23	20,7
TOPLAM	110	99,1
CEVAPSIZ	1	0,9
TOPLAM	111	100,0

Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı

Engelli kişinin tanısı ve engellilik oranına ilişkin veriler tablolarda gösterildiği gibidir. 1 görüşmeci her iki soruyu da cevaplamamıştır. Araştırmada kesişen ayrımcılığın kültürel yaşama katılıma etkisine ilişkin veri toplanması amacıyla görüşmecilere engelli kişinin varsa diğer engeli sorulmuştur. Engelli kişilerin %26,1'i ikinci bir engele sahiptir. İkinci engelin cinsiyete göre dağılımında ise toplam 44 kadın/kız çocuğundan 10'nun, 67 erkek/erkek çocuktan 19'unun ikinci engelinin olduğu ve oransal olarak değerlendirildiğinde erkek/erkek çocuk engelliler arasında ikincil engelliliğin daha yaygın olduğu görülmektedir.

VARSA DİĞER ENGEL	SIKLIK	ORAN %
FİZİKSEL ENGEL	13	11,7
KONUŞMA/İŞİTME ENGELİ	5	4,5
GÖRME ENGELİ	3	2,7
SÜREĞEN HASTALIK	6	5,4
DİĞER	2	1,8
TOPLAM	29	26,1

Gelir düzeyinin kültürel aktivitelere katılımı nasıl etkilediğinin görülebilmesi için araştırma kapsamında görüşmecilere hane gelir düzeyleri sorulmuştur. Bir görüşmeci soruyu cevaplamamıştır. Sonuçlar hane gelirlerinin ağırlıklı olarak 1.500-4.500 TL aralığında olduğunu göstermektedir.

ENGELLİ KİŞİNİN CİNSİYETİ	VARSA DİĞER ENGEL					TOPLAM
	FİZİKSEL ENGEL	KONUŞMA İŞİTME ENGELİ	GÖRME ENGELİ	SÜREĞEN HASTALIK	DİĞER	
KADIN	4	2	1	3	0	10
ERKEK	9	3	2	3	2	19
TOPLAM	13	5	3	6	2	29

AYLIK HANE GELİRİ	SIKLIK	ORAN %
1-1500	11	9,9
1501-3000	32	28,8
3001-4500	34	30,6
4501-6000	15	13,5
6000+	18	16,2
TOPLAM	110	99,1

Türk-İş tarafından açıklanan verilere göre araştırmanın yapıldığı zaman dilimindeki (Mayıs 2021) 4 kişilik bir aile için yoksulluk sınırı 9.218,79 TL'dir.⁹ Türk-İş verileri üzerinden değerlendirildiğinde araştırmaya katılan 11 hanenin aylık geliri açık sınırı altında kalmaktadır. Aylık hane gelirleri verileri ile engelli kişinin cinsiyet verileri karşılaştırıldığında, yoksulluk sınırı altında gelir elde eden 11 haneden 6'sında engelli kişinin cinsiyetinin kadın/kız çocuk olduğu görülmektedir.

Araştırmada hane gelirinin ağırlıklı olarak toplandığı skalanın üstünde geliri olan (4.500-6000+ TL) hanelerde ise erkek/erkek çocuk engelli olan hanelerin sayısının daha fazladır.

ENGELLİ KİŞİNİN CİNSİYETİ	AYLIK HANE GELİRİ					TOPLAM
	1-1500	1501-3000	3001-4500	4501-6000	6000+	
KADIN	6	12	13	7	6	44
ERKEK	5	20	21	8	12	66
TOPLAM	11	32	34	15	18	110

⁹ <https://koopis.org.tr/haber/mayis-2021-aciklik-ve-yoksulluk-siniri-aciklandi/550#:~:text=MAYIS%202021%20A%C3%87LIK%20VE%20YOK-SULLUK%20SINIRI%20A%C3%87IKLANDI%20,Bekar%20bir%20C3%A7al%C4%B1C5%9Fan%C4%B1n%20ayl%C4%B1k%20ya%C5%9Fam%20maliyeti%203.435%20TL>

EĞİTİME DEVAM VE OKULDA KÜLTÜREL AKTİVİTELER

Araştırmada 7-18 yaş grubunu temsil eden 77 kişi yer almaktadır. Görüşmecilerin 82'si çocuklarının eğitime devam ettiğini belirtmiştir. Soruyu iki katılımcı cevaplamamıştır. Eğitime devam edenlere ilişkin cinsiyet verileri 30 kadın/kız çocuk ile 52 erkek/erkek çocuğun eğitime devam ettiklerini göstermektedir. Türkiye'de engelli kişilere ilişkin genel eğitim istatistikleri kadın/kız çocukların eğitime erişim bakımından engelli erkek/erkek çocuklarına göre daha dezavantajlı olduğunu göstermektedir. Bu araştırma kapsamındaki katılımcılara ilişkin eğitime devam verileri (ZİÇEV'den aldıkları hizmet dışında) eğitime devam etme yaşında olan engelli kişilerin sayısı ve cinsiyet verileri ile de karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmada eğitime devam yaşındaki bütün engelli kişilerin cinsiyetlerine ilişkin ayrımcılık/dezavantaj yaşamadan eğitime devam ettiği görülmektedir. Tabi ki bu sonuç Türkiye'deki genel eğitime erişim verilerindeki durumun düzeldiği anlamını taşımamaktadır, sonuç bu araştırmanın evreni ile sınırlı olarak değerlendirilmelidir.

Katılımcılar eğitime devam etmeyenlerle ilgili olarak engelli kişinin okulu bitirmiş olması ve engelli kişinin yaş grubuna yönelik eğitim kurumlarının olmamasını tek neden olarak belirtmiştir. Oysa BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin eğitim hakkına ilişkin 24. maddesi 1. bendi ve alt bentlerinde eğitim hakkını engellilerin kişisel gelişim ve topluma tam katılımlarını destekleyen bir hak olarak güvence altına almaktadır. Sözleşme eğitim hakkı bakımından yaşam boyu eğitimi taraf devletler için yükümlülük olarak tanımlamaktadır.

"1. Taraf Devletler, engelli kişilerin eğitim hakkını tanımaktadır. Taraf Devletler, bu hakkın ayrımcılık olmadan ve eşit fırsat esasına göre gerçekleştirilmesi amacıyla aşağıdaki hedeflere yönelik olan her düzeydeki kapsamlı bir eğitim sistemini ve yaşam boyu öğrenimi sağlayacaklardır:

- (a) İnsan potansiyeli ve onur ve kendine değer verme duygusunun tam olarak geliştirilmesi ve insan hakları, temel özgürlükler ve insani çeşitliliğe gösterilen saygının güçlendirilmesi;
- (b) Engelli kişilerin kişilikleri, becerileri ve yaratıcılıkları yanı sıra zihinsel ve fiziksel kabiliyetlerinin tam olarak geliştirilmesi;
- (c) Engelli kişilerin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılabilmelerinin sağlanması." ¹⁰

Engeli Hakları Komitesi ise Kapsayıcı Eğitim Hakkı Üzerine Genel Yorum'unda bu yükümlülüğün sadece derslerle sınırlı olmadığını kültürel faaliyetlere erişimi de kapsadığını belirtmektedir.

"8.Taraf Devletler, Madde 24 (1) 'e uygun olarak, engelli bireylerin, okul öncesi, ilköğretim, orta ve yüksek öğretim, mesleki eğitim, yaşam boyu öğrenim, ders dışı etkinlikler ve sosyal aktiviteler de dahil olmak üzere her seviyede eğitime, kapsayıcı bir sistem vasıtasıyla ayırım yapılmaksızın ve diğerleriyle eşit şartlar altında erişimlerini sağlamakla yükümlüdür.

58.Taraf Devletler engelleri kaldırmalı ve diğer eğitim ortamları da dahil olmak üzere, okul sisteminde ve ders dışı aktivitelerde, engelli bireylerin diğerleriyle eşit şekilde oynama, dinlenme ve spor yapma imkanlarının erişilebilirlik ve mevcudiyetini teşvik etmelidir. (Madde 30) Engelli kişilere kültürel yaşama erişme imkânı sağlamak ve yaratıcı, sanatsal ve entelektüel potansiyellerini yalnızca kendi çıkarları için değil, aynı zamanda toplumun zenginleştirilmesi için geliştirip kullanmaları için, eğitim ortamında uygun tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirler, engellilere işaret dilleri ve sağır kültür dâhil olmak üzere kendi özel kültürel ve dilsel kimliklerini tanıma imkânı sağlamalıdır"

Sözleşmenin yaklaşımına uygun olarak Yaşam Boyu Eğitim ZİÇEV tarafından da benimsenmekte ve uygulanmaya çalışılmaktadır.

Katılımcılara okullarda yapılan kültürel ve sanatsal aktiviteler ve bu faaliyetlerin yapılma sıklıkları da sorulmuştur. Okulda yapılan kültürel faaliyetlere ilişkin soruda katılımcılar birden fazla seçenek işaretleyebilmiştir. Soruya verilen cevapların geçerlilik oranlarına hiç etkinlik yapılmıyor diyenlerin oranı %51,3'tür. En çok etkinlik yapılan etkinlik türü resim/ sergi olarak öne çıkmaktadır. Konser/ Müzik etkinliklerinin oranı ise sadece %5,1 olarak görünmektedir. Etkinliklerin yapılma sıklığı sorusuna verilen cevaplar göre haftada bir etkinlik yapılan okul sayısı 19, yılda bir etkinlik yapılan okul sayısı 5 olarak görünmektedir.

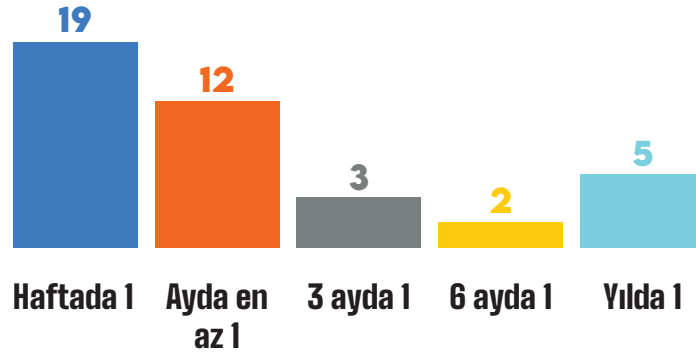
¹⁰ Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme, <https://www.esithaklar.org/kutuphane/>

¹¹ Kapsayıcı Eğitim Hakkı Üzerine Genel Yorum No. 4 (2016), https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2019/10/Engelli-Haklar%C4%B1-Komitesi_No4-son.pdf

¹² Kapsayıcı Eğitim Hakkı Üzerine Genel Yorum No. 4 (2016), https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2019/10/Engelli-Haklar%C4%B1-Komitesi_No4-son.pdf

OKULDA KÜLTÜREL/ SANATSAL ETKİNLİK	SIKLIK	ORAN %	GEÇERLİ YANITLARIN ORANI %
ETKİNLİK YAPILMIYOR	40	43,0	51,3
TİYATRO/DRAMA	9	9,7	11,5
KONSER/MÜZİK	4	4,3	5,1
RESİM SERGİ	30	32,3	38,5
DİĞER	10	10,8	12,8
TOPLAM	93	100,0	119,2

ÇOCUĞUNUZUN OKULUNDA KÜLTÜREL/SANATSAL
AKTİVİTE YAPILMA SIKLIĞI

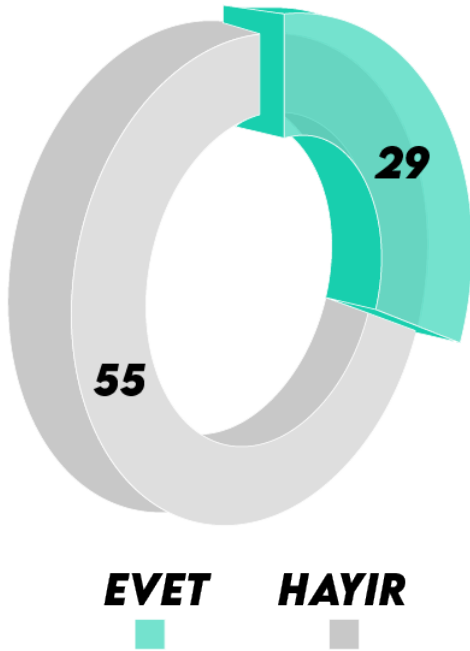

OKULDA KÜLTÜREL/ SANATSAL AKTİVİTELERİ YETERLİ BULUYOR MUSUNUZ?	SIKLIK	ORAN %
EVET	17	15,3
HAYIR	64	57,7
TOPLAM	81	73,0

Görüşmeciler okuldaki kültürel ve sanatsal etkinlikleri yeterli bulmamaktadır. Bu yöndeki soruya çocuğum eğitime devam ediyor diyen 82 görüşmeciden 81'i cevap vermiştir. Verilen cevapların 17'si yeterli buluyorum, 64'ü yeterli bulmuyorum şeklindedir.

OKULDA YAPILACAK KÜLTÜREL SANATSAL AKTİVİTELER İÇİN ÖNERİLERİNİZ ALINIYOR MU?

Okulda yapılan etkinliklere aile katılımı konusunda sorulan Okulda Yapılacak Kültürel Sanatsal Aktiviteler İçin Önerileriniz Alınıyor Mu? sorusuna 81 görüşmeciden 55'i hayır, 26'sı evet cevabı vermiştir. Engelli öğrencilerin ailelerinin sürece katılımı oldukça düşüktür. Bu soruya önerim alınıyor diyen görüşmecilerin 13'ü kadın/kız çocuk velisi 13'ü erkek/erkek çocuk velisidir.

ÇOCUĞUNUZ OKULDAKİ AKTİVİTELERE AKTİF OLARAK (İZLEYİCİLİK DIŞINDA SAHNEDE OYUNCU, GÖSTERİ EKİBİ VB.) KATILIYOR MU?	SIKLIK	GEÇERLİ ORAN %
EVET	21	26,6
HAYIR	58	73,4
TOPLAM	79	100,0

Çocuklarının okuldaki kültürel/sanatsal aktivitelere aktif katılımı (izleyicilik dışında katılım ve gösteri ekibi içinde olmak kastedilmektedir) konusundaki soruya yanıt veren görüşmecilerin %73,4'ü hayır cevabı vermiştir. Aktivitelere aktif katılım konusunda cinsiyetler bakımından oranlar birbirine çok yakındır. Odak grup görüşmelerinde 1 erkek öğrenci “sadece bir kez tiyatro oynadım çok mutlu oldum” ifadesini kullanmıştır. Aynı öğrenci olanaklar yaratılsa gösterilerde sahneye çıkar mısın sorusunu cevap olarak “ben utanıp söyleyemiyorum böyle sorsanız yaparım” demiştir. Aynı görüşmede bir kız öğrenci ise daha önce hiç gösteri yaptın mı sorusunu “yaptım, evde annemle babama dans ettim” şeklinde cevap vermiştir. Başka bir kız öğrenci ise “Daha önceden halk oyunu oynardım şimdi unuttum. Resim yapmayı da severim. Resim yaparak kendimi rahatlatıyorum” şeklinde cevap vermiştir. Çocukların kültürel aktivitelere katılımının artırılması konusunda bir görüşmeci “onlara da öncelik verilmeli ve toplumdaki dışlanmayı bırakılması lazım, verilecek eğitimle sanat ve kültür üzerinde durulursa çok daha iyi olur” bir başka görüşmeci ise “Çocuklarımıza eğitim ve boş zaman daha fazla verilmeli normal eğitimin yanında sosyal eğitim daha çok olmalı. Bu çocuklar sosyal etkinlikleri daha fazla seviyor. Büyüdükçe Türkçe, matematik vb. derslerin çocuklarımızı bunalttığını düşünüyorum” önerilerini yapmıştır.

ÇOCUĞUNUZUN KÜLTÜREL/SANATSAL AKTİVİTELERE KATILIMI KONUSUNDAKİ KARARI KİM VERİYOR?	SIKLIK	ORAN %
OKUL YÖN/RH. ÖĞRETMEN	34	30,6
AİLE	36	32,4
KENDİSİ	9	8,1
DİĞER	1	0,9
TOPLAM	80	72,1

Engelli öğrencilerin okuldaki kültürel faaliyetlere katılımı ile ilgili karar verme konusunda karşımıza daha kötü bir sonuç çıkmaktadır. Bu yöndeki soruya çocukları eğitime devam eden 82 görüşmecedan 80'i cevap vermiştir. Verilen cevaplara göre çocuklarla ilgili kararı aile veya okul görevlileri almaktadır. Hangi faaliyete katılacağına kendisi karar veren engelli öğrenci sayısı sadece 9'dur. Oysa EHS engellilerin kendileri ile karar verme hakkının temel olduğunu, engelli kişilerin karar alma süreçlerinde kendi kararlarını almaları için gerekli durumlarda kişisel destek mekanizmalarının işletilmesini öngörmektedir. Aktivitelere katılma kararını kendisi veren engelli kişilerin cinsiyet dağılımında belirgin bir orantısızlık bulunmamaktadır.

Çocuğunuzun aktivitelere ilgisi ve katılımı konusundaki bilgiler okul tarafından sizinle paylaşılıyor mu sorusunda cevap veren 80 görüşmecedan 50'si, paylaşıldığını 30'u ise paylaşılmadığını belirtmiştir. Paylaşıyor diyenlerin sayısı fazla olmasına rağmen, %37,5'luk paylaşılmıyor oranı da oldukça fazladır. Engelli öğrenciler bakımından okul süreçlerinin daha titizlikle gözlenmesi ve ailelerin bu konuda tam olarak bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bilgilendirme konusunda cinsiyetler arasında Orantısızlık bulunmamaktadır.

ÇOCUĞUNUZUN AKTİVİTELERE İLGİSİ/ KATILIMI VEYA AKTİVİTELERİN ÇOCUĞUNUZA KATKISI İLE İLGİLİ BİLGİLER SİZİNLE PAYLAŞILIYOR MU?	SIKLIK	ORAN %
PAYLAŞILIYOR	50	62,5
PAYLAŞILMIYOR	30	37,5
TOPLAM	80	72,1

KÜLTÜREL/SANATSAL AKTİVİTELER ÇOCUĞUNUZA KATKISI	SEÇENEĞİN TERCİH SAYISI	ORAN %	GEÇERLİ YANIT ORANI
ÖZGÜVENİ ARTIYOR	31	19,5	29,8
MOTOR BECERİLERİ ARTIYOR	13	8,2	12,5
SAKİNLEŞİYOR/DAHA MUTLU OLUYOR	25	15,7	24,0
TOPLULUK UYUMU ARTIYOR	26	16,4	25,0
HEPSİ	62	39,0	59,6
DİĞER	1	0,6	1,0
KATKISI YOK	1	0,6	1,0
TOPLAM	159	100,0	152,9

Görüşmecilere okuldaki kültürel ve sanatsal aktivitelerin çocuğunuzun nasıl etkiliyor sorusu sorulmuştur. Görüşmeciler soruda birden fazla seçenek tercihi yapabilmıştır. Seçeneklerin toplam tercih edilme sayısı 159 olmuştur. Sadece bir görüşmeci bu faaliyetlerin çocuğuna herhangi bir katkısı olmadığını belirtmiştir. 62 görüşmeci ise kültürel aktivitelerinin çocuklarına tüm seçenekler bakımından katkı sağladığını belirtmiştir. Görüşmecilerin %97,3'ü kültür sanat faaliyetlerinin çocukları için iyi bir terapi yöntemi olduğunu düşünmektedir.

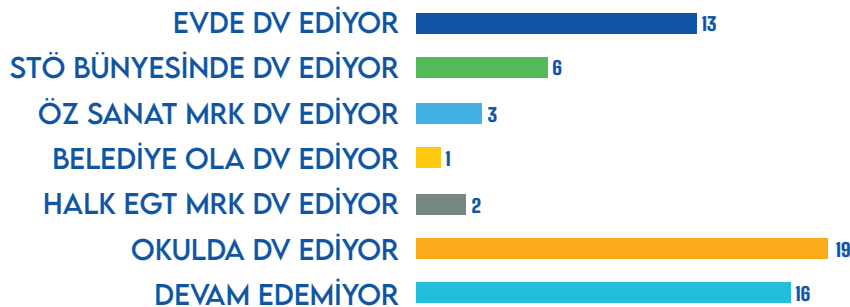
KÜLTÜR SANAT FAALİYETLERİNİN/ DERSLERİNİN ÇOCUĞUNUZ İÇİN İYİ BİR TERAPİ YÖNTEMİ OLDUĞUNU DÜŞÜNÜYOR MUSUNUZ?	SIKLIK	ORAN %
EYET	108	97,3
HAYIR	1	0,9
TOPLAM	109	98,2

ENGELLİ KİŞİLERİN KAPASİTELERİNİN GELİŞTİRİLMESİ-DESTEKLENMESİ

Araştırma kapsamında görüşmecilere çocuklarının herhangi bir alanda eğitim veya kurs alıp almadığı sorulmuştur. Soruda görüşmeciler birden fazla seçenek işaretleyebilmiştir. Görüşmeciler verdikleri yanıtlarda ilk sırayı müzik/enstrüman çalma, ikinci sırada resim seçeneğini belirtmiştir. Görüşmecilere farklı alanlarda eğitim veya kurs alan engelli kişilerin çalışmalarını devam ettirip ettirmediği sorusu da yöneltilmiştir. Soruda birden fazla seçenek tercih edilebilmiştir. Toplam 60 görüşmecinin verdiği yanıtlara göre 16 görüşmeci çocuklarının çalışmalarını devam ettiremediğini belirtmiştir. Yanıtlar çocukların çalışmalarını okul veya evde devam ettirdiğini belirten seçeneklerde toplanmaktadır. Burada ilginç bir sonuç olarak 6 görüşmeci, çocuklarının sivil toplum örgütleri (STÖ) içerisinde çalışmalarına devam ettiğini belirten 6 görüşmecinin olmasıdır. Zira sonuçlara göre halk eğitim merkezi ve belediyelerde çalışma ortamı bulanların sayısı sadece 3'tür. Sonuç kamu kurumlarının engellilerin sanatsal aktiviteleri için olanak yaratmadığını ya da var olan olanaklara ilişkin bilgilerin erişilebilir olmadığını göstermektedir.

ÇOCUĞUNUZ HANGİ ALANDA KURS/ EĞİTİM ALDI	SIKLIK	ORAN %	GEÇERLİ YANITLARIN ORANI %
RESİM	20	28,6	39,2
MÜZİK/ENSTRÜMAN ÇALMA	25	35,7	49,0
TİYATRO/DRAMA	11	15,7	21,6
DANS/BALE	2	2,9	3,9
SPOR/YOGA	7	10,0	13,7
DİĞER	5	7,1	9,8
TOPLAM	70	100,0	137,3

ÇALIŞMALARINA NASIL DEVAM EDİYOR

GENEL NÜFUSU HEDEFLEYEN KÜLTÜREL ETKİNLİKLERE KATILIM

YAŞADIĞINIZ ŞEHİRDE KÜLTÜREL VE SANATSAL ETKİNLİKLERİ ÇOĞUNLUKLA HANGİ KURUMLAR DÜZENLİYOR	TERCİH SAYISI	ORAN %	GEÇERLİ YANIT ORANI %
İL KÜLTÜR MD.	65	20,2	58,6
BELEDİYE	96	29,8	86,5
HALK EĞİTİM MRK.	84	26,1	75,7
STÖ'LER	40	12,4	36,0
ÖZEL KURULUŞLAR	33	10,2	29,7
DİĞER	4	1,2	3,6
TOPLAM	322	100,0	290,1

Görüşmecilere yaşadıkları il veya ilçede kültürel ve sanatsal faaliyetlerin çoğunlukla hangi kurumlarca düzenlendiği sorulmuştur. Görüşmeciler soruda birden fazla seçeneği tercih edebilmiştir. Soruya verilen yanıtlara göre kültürel etkinlikleri düzenleyen kurumlar, tercih sırasıyla belediyeler (96), halk eğitim merkezleri (84), il kültür müdürlükleri (65), STÖ'ler (40) ve özel kuruluşlar (33) olarak belirtilmiştir.

Görüşmecilerin %79,3'ü yaşadıkları il ve ilçelerde düzenlenen kültürel ve sanatsal etkinlik sayılarının yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Görüşmecilere etkinlik düzenlenen mekanların erişilebilir olup olmadığı da sorulmuştur.

SİZCE, DÜZENLENEN ETKİNLİKLER ÇEŞİTLİLİK VE SAYI (SİNEMA, TİYATRO, KONSER VB.) OLARAK YETERLİ Mİ?	SIKLIK	ORAN %
YETERLİ	22	19,8
YETERLİ DEĞİL	88	79,3
TOPLAM	110	99,1

Etkinlik düzenlenen mekanların erişilebilir olduğunu belirtenlerin oranı %27, kısmen erişilebilir olduğunu belirtenlerin oranı ise %48,6'dır. Etkinlik düzenlenen mekanların erişilebilir olmadığını belirtenlerin oranı ise %24,3'tür.

YAŞADIĞINIZ ŞEHİRDEKİ ETKİNLİK SALONLARI ENGELLİLER İÇİN ERİŞİLEBİLİR Mİ?	SIKLIK	ORAN %
EVET	30	27,0
HAYIR	27	24,3
KISMEN	54	48,6
TOPLAM	111	100,0

Etkinlik mekanlarının erişilebilirliğine ilişkin sonuçlar çok kötü olmamasına rağmen görüşmeciler çocukları ile birlikte bu etkinliklere rahatlıkla katılabiliyor musunuz sorusuna %55 oranında hayır cevabı vermişlerdir. Bir görüşmeci neden gidemediğini “etkinlik sırasında çocuğumu kontrol etmekte zorlanıyorum destek personeli gerekli olduğunu düşünüyorum”, bir başka görüşmeci ise “çocuğum rahatsızlığı nedeni ile çok hareketli olması ve destek personeli de yok” şeklinde açıklamıştır. Odak grup görüşmelerinde bir kadın/kız çocuk engelliyle diyalog şu şekilde gerçekleşmiştir:

“Sen hiç sinemaya veya tiyatroya gittin mi?

- Hayır, hiç gitmedim.

Neden gitmedin?

-Çünkü şu an korona var, o yüzden gitmiyorum.”

Odak grup görüşmesinde bir erkek/erkek çocuk ile diyalog ise; “Daha önce sinema, konser veya senin yaptığın gibi dans eden insanları izlemeye gittin mi?

Konsere gittim.

Nasıldı, kimin konseriydi?

DÜZENLENEN ETKİNLİKLERE ÇOCUĞUNUZLA BİRLİKTE RAHATLIKLA KATILABİLİYOR MUSUNUZ?	SIKLIK	ORAN %
EVET	49	44,1
HAYIR	61	55,0
TOPLAM	110	99,1

Hatırlamıyorum öncedendi. Arabadaki kasetteki şarkıyı söyleyen bir kadındı.

Peki diğerlerine (sinema, tiyatro) neden gitmedin?

Sevmiyorum, bu kadar olsun yorulduğum.” şeklinde gerçekleşmiştir.

ÇOCUĞUNUZLA BİRLİKTE EN SON NE ZAMAN TİYATRO, SİNEMA, KONSER VB. ETKİNLİĞİNE GİTTİNİZ?	SIKLIK	ORAN %	GEÇERLİ ORAN %
HİÇ GİTMEDİK	49	44,1	52,7
GEÇEN HAFTA	3	2,7	3,2
GEÇEN AY	2	1,8	2,2
3 AY ÖNCE	1	0,9	1,1
6 AY ÖNCE	2	1,8	2,2
1 YIL ÖNCE	36	32,4	38,7
TOPLAM	93	83,8	100,0

Görüşmecilere çocukları ile birlikte en son ne zaman tiyatro, sinema, konser vb. bir etkinliğe gittikleri sorulmuştur. 111 görüşmeciden 93’ü soruyu cevaplamıştır. Sonuçlara göre cevap verenlerin %52,7’si hiç gitmediklerini belirtmiştir. Cevaplar engelli kişilerin cinsiyet verileri ile birlikte değerlendirilmiş ve cinsiyetin belirleyici değişken olmadığı görülmüştür. Hiç gitmedik cevapları içinde kadın/kız çocuklar %51,3, erkek/erkek çocuklar ise %53,7 oranlarına sahiptir.

ENGELLİLERİN KÜLTÜREL YAŞAMA KATILIM HAKKINA İLİŞKİN FARKINDALIK

Araştırma kapsamında ebeveyn görüşmecilere engellilerin kültürel yaşama katılımına ilişkin haklarını bilip bilmedikleri sorulmuştur. Görüşmecilerin 109'u bu soruyu cevaplamıştır, haklarını bildiklerini belirtenlerin görüşmeci sayısı sadece 27 (%24,3) tür. Görüşmecilerin %73,9'u ise hakları bilmediklerini belirtmiştir. Soruya verilen cevaplar engelli kişinin cinsiyet verileri ile birlikte değerlendirildiğinde anlamlı bir farklılık görülmektedir. Ancak sonuçlar görüşme yapılan kişinin cinsiyet verileri ile birlikte yapılan değerlendirmede hakları biliyorum diyen kadın görüşmecilerin farkındalığının daha yüksek olduğu görülmektedir. Hakları biliyorum diyen ebeveyn kadın görüşmeci oranı %25,8 iken, hakları biliyorum diyen erkek görüşmeci oranı %16,7'dir.

Farkındalık verileri engelli kişinin tanı verileri ile birlikte değerlendirildiğinde ise elde edilen sonuçlar; çocukları otizm tanısı olan görüşmecilerin %37,1 oranı ile farkındalığı en yüksek grubu oluşturduğunu, çocukları hiperaktif, serebral palsi ve öğrenme güçlüğü tanısına sahip görüşmecilerden hiçbirinin haklara ilişkin farkındalığının olmadığını ortaya koymaktadır.

ENGELLİLERİN KÜLTÜR SANAT HAYATINA KATILIMI KONUSUNDAKİ HAKLARINI BİLİYOR MUSUNUZ?	SIKLIK	ORAN %	GÖRÜŞMECİ CİNSİYETİ	ENGELLİLERİN KÜLTÜR SANAT HAYATINA KATILIMI KONUSUNDAKİ HAKLARINI BİLİYOR MUSUNUZ?	
				EVET	HAYIR
EVET	27	24,3			
HAYIR	82	73,9			
TOPLAM	109	98,2			
			KADIN	25,8	74,2
			ERKEK	16,7	83,3

ENGELLİ KİŞİNİN TANISI	ENGELLİLERİN KÜLTÜR SANAT HAYATINA KATILIMI KONUSUNDAKİ HAKLARINI BİLİYOR MUSUNUZ?	
	EVET	HAYIR
OTİZM	37,1	62,9
DOWN SENDROMU	26,7	73,3
ZİHİNSEL ENGEL	25,0	75,0
DİKKAT EKSİKLİĞİ/ HİPERAKTİVİTE		100,0
SEREBRAL PALSİ		100,0
ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜ		100,0

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye, gecikmeli olarak 2019 yılında BMEHK'ya sunduğu taraf devlet raporunda da gözardı etmenin izlerini görmek mümkündür. Türkiye raporunda EHK'nın erişilebilirlik ile ilgili düzenlemeleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağlı müze/ören yerleri ve buralardaki etkinliklere engellilerin ücretsiz olarak girmesi; Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu Ek 11. Maddesindeki basılı kopya üretilme hakkı ve belediyeler, STÖ ve bakanlıklar tarafından düzenlenen etkinlik ve projelere yer vermiştir.

Komite, Türkiye Nihai Sonuç Gözlem Raporu'nda; Türkiye'de engelli kişilerin bağımsız yaşama ve topluma dahil olmayı kolaylaştıran bütüncül bir yaklaşımın ve engelli kişilere yönelik ayrıntılı verilerin olmamasından endişe duyduğunu, mekanlara ve bilgiye erişilebilirlik sağlanması, yaş ve engele bakılmaksızın kişisel destek hizmetleri geliştirilmesi, Marakeş Sözleşmesi'nin onaylaması tavsiyelerinde bulunmuştur. Komite'nin endişe ve tavsiyeleri bunlarla sınırlı değildir. Rapor insan haklarının birbirine bağlılığı (bölünmezliği) üzerinden değerlendirildiğinde engellilerin sadece kültürel haklara erişimi konusunda değil bütün haklara eşit erişimi bakımından yapılacaklar listesinin uzun olduğu görülmektedir.

Engellilerin hakları ile ilgili ulusal eylem planını hazırlıkları devam etmektedir. Engelli hakları ulusal eylem planı ile ilgili olarak dönemin Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı Z. Zümrüt Selçuk 29.06.2020 tarihinde "Engelsiz Vizyon Belgemiz ve Engelli Hakları Eylem Planı Son Şekli Aldı" açıklaması yapmış ancak belge henüz kamuoyu ile paylaşılmamış ve uygulamaya geçirilmemiştir. Aynı açıklamada yer alan Engelsiz Vizyon Belgesi'nin 8 başlığı arasında "Engellilerin Sosyal ve Kültürel Hayata Katılımı" bulunmaktadır. Belgede "Engellilerin, sosyal ve kültürel yaşama, turizm, seyahat, eğlence ve dinlence faaliyetlerine katılımı güçlendirilecek. Engelli vatandaşların eşit fırsatlarla sportif etkinliklere katılmalarının sağlanmasına yönelik gerekli alt yapı ve idari tedbirler alınacak." hedef olarak yer almaktadır.

3 Aralık 2016 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş olan "Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bireylere Yönelik Ulusal Eylem Planı (2016-2019)" içinde kültürel yaşama katılım ile ilgili hiç bir somut hedef tanımlanmamıştır. Yine Mart 2020 tarihinde TBMM'ye sunulan "Down Sendromu, Otizm ve Diğer Gelişim Bozukluklarının Yaygınlığının Tespiti ile İlgili Bireylerin ve Ailelerinin Sorunlarının Çözümü İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi" konulu Meclis Araştırması Komisyonu Raporu'nda da kültürel yaşama katılım hakkı çok genel olarak yer almış, raporda "Engelli bireylerin kültürel yaşama dâhil olma, dinlenme ve boş zaman aktivitelerine katılmalarının desteklenmesi; aktif olarak spor faaliyetlerine katılımının sağlanmasının garanti altına alınması, Sözleşme'nin 30'uncu maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre taraf devletlerce, engelli kişilerin diğer bireylerle eşit koşullar altında kültürel yaşama katılımları, kültürel envanterleri kullanmaları ve televizyon programlarına, filmlere ve diğer kültürel etkinliklere kolayca ulaşımı sağlanmalıdır. Yine taraf devletler, toplumun diğer fertleri ile birlikte engelli bireylerin de yeteneklerinin, sanatsal ve entelektüel kapasitelerinin geliştirilmesi için gerekli tedbirleri almalıdır" tavsiyesinde bulunulmuştur.

Kültürel haklar; medeni, siyasi, ekonomik, sosyal haklarla birlikte insan hakları oluşturur. Ancak kültürel haklar diğer kategorilere göre çok daha az ilgi görür ve çoğunlukla hem devletler hem de diğer aktörler tarafından göz ardı edilir. Bu durum hemen bütün ülkelerde ve "herkes" için böyledir. Oysa insan haklarına erişimde yoğun ayrımcılıkla karşılaşan gruplar bakımından durum daha da ağırlaşmaktadır. Tam da bu nedenle BMEŞKHK 21 no'lu Genel Yorum'unda kadınlar, çocuklar, yaşlı kişiler, göçmenler, yerli halklar, yoksulluk içinde bulunanlar, azınlıklar ve engelli kişiler bakımından devlet yükümlülüklerine özel vurgu yapmıştır. Komite engelliler bakımından yaptığı şöyledir;

"31. Taraf Devletlerin, engelli kişilerin kültürel yaşama katılımlarını kolaylaştırmak amacıyla, diğer şeylerin yanı sıra, bu kişilerin erişilebilir olan kültürel materyallere, televizyon programlarına, film, tiyatro ve diğer kültürel faaliyetlere erişim haklarını tanıması; tiyatro, müze, sinema, kütüphane ve turistik hizmetler, mümkün olduğu ölçüde anıtlar ve ulusal kültürel önemi olan yerler gibi kültürel performans ve hizmetlerin sunulduğu yerlere erişimi sağlaması; işaret dili ve işitme engelli kişilerin kültürü dâhil, kendilerine özgül kültürel ve dilsel kimliklerini tanıması ve mümkün olduğu ölçüde eğlence, dinlence ve sporla ilgili faaliyetlere katılımlarını teşvik etmesi ve geliştirmesi gerekir."

Yapılması gereken engellilerin, ailelerinin ve ilgili STÖ'lerin etkin katılımı sağlanarak insan haklarının evrenselliği ve bölünmezliği yaklaşımı ile kapsamlı eylem planları hazırlamak ve uygulamaktır. Araştırma kapsamında yapılan odak grup görüşmelerinde engelli bir ZİÇEV öğrencisinin ifade ettiği durum ancak böylelikle sağlanabilir.

- Sence kültürel etkinliklere kimler katılabilir?
- Herkes

¹³ Komite raporunun tamamına erişim için <https://www.esihaklar.org/2019/04/bm-engelli-haklari-komitesi-nihai-gozlem-raporu-2019/>

¹⁴ <https://www.aile.gov.tr/bartın/haberler/bakan-selcuk-engelsiz-vizyon-belgemiz-ve-engelli-haklari-eylem-planı-son-seklini-aldi/>

¹⁵ <https://www.aile.gov.tr/malatya/haberler/aile-calisma-ve-sosyal-hizmetler-bakanligi-ndan-2030-engelsiz-vizyon-belgesi/>

¹⁶ <https://www.aile.gov.tr/malatya/haberler/aile-calisma-ve-sosyal-hizmetler-bakanligi-ndan-2030-engelsiz-vizyon-belgesi/>

¹⁷ tbmm-down-sendromu-otizm-ve-diger-gelisim-bozukluklar-meclis-arastirma-raporupdf.pdf (saglik.gov.tr)

¹⁸ <http://ihop.org.tr/wp-content/uploads/2007/12/ESKHKG21.pdf>

ÖNERİLERİMİZ

- 1- Engelli kişilerin kültürel yaşama katılımı hak olarak tanınmalı, kültürel ve sanatsal aktivitelerin rehabilitasyon aracı olarak gören anlayış terk edilmelidir.
- 2- Engelliler, aileleri ve ilgili STÖ'ler yasalar, politika belgeleri ve eylem planlarının hazırlık ve izleme süreçlerine dahil edilmelidir.
- 3- Hazırlıkları devam Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'nda kültürel yaşama katılım hakkına ilişkin zamanlanmış ve kaynakları gösterilmiş somut hedefler yer almalıdır.
- 4- Otizm Eylem Planı revize edilmeli ve kültürel yaşama hakkına ilişkin somut hedefler plana dahil edilmelidir.
- 5- Mevcut durumda en geride bırakılan zihinsel engellilerin kişilik haklarını kullanmalarının önündeki engeller kaldırılmalı ve hayata tam katılımları için kişisel destek mekanizmaları kurulmalıdır.
- 6- Engellilerin eğitim hakkı yaşam boyu eğitim eksenli olarak iç hukukta güvence altına alınmalıdır.
- 7- Eğitim kurumlarında her engelli öğrenci için bireysel eğitim planı hazırlanmalı ve planlar kültürel ve sanatsal gelişim ve destekleri de içermelidir.
- 8- Kültürel faaliyetlere ilişkin tüm bilgiler ve tesisler erişilebilir hale getirilmelidir.
- 9- Engelliler için erişilebilir sanatsal aktiviteler devlet tarafından fonlanmalıdır.
- 10- Engelli kişilerin kültürel ve sanatsal aktiviteleri için bireysel destek mekanizmaları oluşturulmalıdır.
- 11- Okullarda yapılacak kültürel/sanatsal faaliyetlerin planlama sürecine engellilerin ve ailelerin katılımı sağlanmalıdır.
- 12- Kültürel yaşama katılım hakkına ilişkin, engelliler ve ailelerine yönelik farkındalık oluşturma çalışmaları yapılmalıdır.

ENGELLİLERİN
KÜLTÜREL YAŞAM
VE SANATA
KATILIM HAKKI
SAHA
ARAŞTIRMASI